

اقتصاد موادمخدر - برآورد هزینه در ایران

حسین مختاریان^۱، علی هاشمی^۲

تاریخ دریافت: ۸۹/۲/۲۹ تاریخ پذیرش: ۸۹/۱۲/۱۰

چکیده

در مورد برآورد هزینه‌های مواد مخدر در ایران گرچه دستگاه‌های مختلف فعال در این امر به فراخور حوزه تحت پوشش خود اقداماتی انجام داده‌اند و ستاد مبارزه با مواد مخدر در برخی مقاطع زمانی برآوردهایی را در این خصوص منتشر کرده است، ولی هیچگاه این برآوردها همانند دیگر کشورها به صورت نظام‌مند و مبتنی بر روش‌شناسی مشخص انجام نشده است. این مقاله ضمن بررسی برآوردهای پیشین، با استناد به روشی تحت عنوان گروه‌های اجتماعی پرداخت کننده هزینه‌ها، در سطح کلان، و همچنین با استفاده از متدولوژی گروه لوین در اقتصاد مواد مخدر ایالات متحده آمریکا، در سطح محاسبات خرد، به برآورد هزینه‌های گروه‌های مختلف مصرف‌کنندگان، غیر مصرف‌کنندگان (جامعه) و دولت پرداخته است. افزون بر این، با تقسیم بندی هزینه‌ها به هزینه‌های مستقیم، غیر مستقیم و جنبی، هر یک از انواع هزینه را متأثر از شیوه پرداخت، طبقه بندی کرده است.

واژگان کلیدی: اقتصاد مواد مخدر، برآورد هزینه‌های موادمخدر، هزینه‌های مستقیم و جنبی و غیر مستقیم، هزینه‌های مصرف‌کنندگان، هزینه‌های جامعه، هزینه‌های دولت.

^۱ کارشناس ارشد سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، hmokhtareyan@yahoo.com

^۲ دکترای مدیریت و رئیس کمیته مبارزه با مواد مخدر دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام، alih36@gmail.com

مقدمه

موضوع موادمخدر و معضلات و آسیبهای ناشی از آن در جامعه ایران که به دلیل همجواری با بزرگترین تولید کننده مواد مخدر افیونی جهان از یک سو و جوانی جمعیت و مشکلات اقتصادی و اجتماعی موجود از سوی دیگر، سبب شده است تا اعتیاد و موادمخدر در چند دهه اخیر یکی از مهمترین مسائل کشور باشد. با توجه به اینکه حجم نیازهای مالی برای مقابله با این پدیده مانعی بر سر راه هزینه‌های توسعه اقتصادی کشور محسوب می‌شود، بررسی ابعاد و جوانب مختلف آن الزامی است. این اهمیت برای آن دسته از دستگاه‌های دولتی که مسئولیت مقابله با آسیب‌های اجتماعی نظیر اعتیاد، بزهکاری، فقر، فساد و... را دارند و هر ساله مبالغ قابل توجهی را در این حوزه صرف می‌کنند، بیشتر است.

برنامه‌ریزی جهت کنترل موادمخدر (با درک این واقعیت که ریشه‌کنی قطعی آن حداقل در میان مدت قابل احصاء نیست) از دیدگاه اقتصادی مستلزم آن است که منافع حاصل از هر ریال هزینه دولت مشخص و قابل محاسبه باشد. اصولاً برنامه‌ریزی مختص شرایطی است که مسئله‌ای به نام محدودیت وجود دارد و از آنجا که منابع مالی دولت ایران برای کنترل موادمخدر نامحدود نیست، بنابراین محاسبه منافع حاصل از اجرای اقدامات سیاستی، اجتناب‌ناپذیر است. پیگیری این هدف در اقتصاد در قالب روش تحلیل هزینه-فایده صورت می‌گیرد. در واقع با استناد به این روش است که دولت‌ها اجرای یک سیاست را متوقف کرده و یا بر سیاستی خاص متمرکز می‌شوند. تحلیل هزینه - فایده یکی از الزامات سیاستگذاری در بخش دولتی است که اجرای آن به افزایش کارایی در این بخش منجر می‌شود. ولی این امر در حوزه‌های فرابخشی با پیچیدگی‌هایی همراه است؛ زیرا هزینه‌ها در بخش‌های متعدد و تحت عناوین مختلف محقق می‌شوند. بنابراین، نخستین گام در چنین حوزه‌هایی شناسایی و برآورد هزینه‌هاست.

پژوهش حاضر با این انگیزه که هزینه‌های اقتصادی و اجتماعی کشور در خصوص تجارت و مصرف موادمخدر به تفکیک پرداخت‌کنندگان این هزینه‌ها را برآورد کند، درصدد است تا با مقایسه سهم هر یک از گروه‌های پرداخت‌کننده هزینه (مصرف‌کننده، جامعه و دولت) زمینه مناسبی را جهت بررسی‌های آتی در زمینه علل اقتصادی رشد موادمخدر در ایران فراهم آورد. همچنین، آگاهی یافتن از هزینه‌های اقتصادی - اجتماعی کشور در حوزه موادمخدر، امکان مقایسه آن با تولید ملی کشور و تعیین سهم این پدیده را در کشور فراهم می‌آورد تا از این طریق مسوولان کشور و مجامع بین‌المللی و دیگر

کشورها اقدامات خود در زمینه همکاری‌های مرتبط با موضوعات منطقه‌ای و بین‌المللی را با در نظر گرفتن سهم متناسب هماهنگ کنند. نکته قابل توجه دیگر این است که با در اختیار داشتن ترکیب هزینه‌های هر یک از گروه‌های اجتماعی (مصرف‌کنندگان، دولت یا جامعه)، امکان برنامه‌ریزی برای تغییر در ترکیب هزینه‌ها و تقلیل زیان‌های بلندمدت فراهم می‌آید.

سوالات تحقیق

با توجه به عنوان پژوهش که بررسی هزینه‌های اقتصادی - اجتماعی موادمخدر در ایران است، به پرسش‌های زیر پاسخ داده خواهد شد:

- ۱- مجموع هزینه‌های اقتصادی - اجتماعی موادمخدر در ایران چه میزان است؟
- ۲- ترکیب هزینه و سهم هر یک از پرداخت‌کنندگان چگونه است؟
- ۳- مؤلفه‌های مؤثر بر تغییر هزینه‌ها کدامند؟
- ۴- ترکیب هزینه‌ها از منظر نحوه پرداخت چگونه است؟

روش‌شناسی محاسبه هزینه‌های موادمخدر

پیش از ورود به بحث روش‌شناسی هزینه‌ها توجه به این نکته ضروری است که هزینه‌های مواد مخدر در ایران را دولت، مصرف‌کنندگان مواد مخدر و سایر آحاد جامعه می‌پردازند. از آنجا که هزینه‌های دولت با استناد به موافقتنامه‌های میان دستگاهها با سازمان برنامه‌ریزی کشور و از عملکرد بودجه‌های سالانه قابل استخراج است، بنابراین در این بررسی، روش‌شناسی هزینه‌ها صرفاً محدود به دو نوع دیگر هزینه می‌شود. در میان روش‌های مختلف انجام گرفته، دو روش بسیار مورد توجه است که در زیر به آنها اشاره می‌شود.

۱ - پژوهش گروه لوین: این پژوهش، تحقیقی در اقتصاد مواد مخدر امریکاست و از جامعیت بیشتری برای محاسبه هزینه‌های اقتصادی موادمخدر برخوردار است. به همین دلیل برای محاسبه هزینه‌ها بر این روش متمرکز شدیم. اما تمرکز بر این روش به معنای آن نیست که پژوهش حاضر برداشتی کامل از پژوهش گروه لوین باشد؛ زیرا ویژگیهای جامعه آمریکا با جامعه ایران متفاوت است. به عنوان مثال فراگیر بودن بیمه در آمریکا ایجاب می‌کند که دولت این نوع خدمات را در مورد فعالان عرصه موادمخدر (شاغل، بیکار و جویندگان شغل) اجرا کند، در حالی که در ایران هنوز نظام فراگیر

و هزینه‌هایی است که دستگاه قضایی کشور پرداخت می‌کنند. برخی از این هزینه‌ها عبارتند از: استقرار نیرو در مرزها، عملیات رزمی، ایجاد استحکامات مرزی، احداث پاسگاه‌ها و برجک‌های مرزی، حفر کانال، استهلاک تجهیزات، خودروها، بازسازی و نوسازی زندان‌ها، دادرسی، اصلاحات قضایی و...

هزینه‌هایی که دولت در قالب راهبرد کاهش تقاضا می‌پردازد شامل مجموع هزینه‌های دولت در خصوص پیشگیری، درمان، بازتوانی و اقدامات مرتبط با کاهش آسیب است. برخی از این هزینه‌ها عبارتند از: هزینه‌های درمان اعتیاد در مراکز دولتی (سریایی و بستری)، برگزاری کارگاه‌های آموزشی و دوره‌های بازآموزی، تهیه و تولید برنامه‌های فرهنگی و هنری در رسانه‌های مختلف، رایبه خدمات حمایتی به معتادان و خانواده‌های آنها، ایجاد و تجهیز مراکز ورزشی، توسعه و راه‌اندازی مراکز ترک اعتیاد و بیمارستان‌های تخصصی و...

چنانچه مجموع هزینه‌ها در بخش‌های عرضه، تقاضا، مقابله با عرضه و کاهش تقاضا محاسبه شوند، به این ترتیب مجموع هزینه‌های اقتصادی کشور در زمینه موادمخدر به دست خواهد آمد. برای محاسبه هزینه‌های اجتماعی ضروری است میزان کاهش بهره‌وری معتادان در بازار کار، کاهش مشارکت اجتماعی مصرف‌کنندگان و دیگر فعالان عرصه موادمخدر، کاهش مالیات پرداختی از سوی آنها، مرگ زودهنگام معتادان، هزینه‌های زندانی شدن، اختلالات روحی و روانی، کاهش سرمایه‌گذاری‌های دولت در امور زیربنایی (به دلیل ضرورت اختصاص دادن بخشی از منابع مالی کشور به مقوله موادمخدر) و... محاسبه و به مجموع هزینه‌های فوق افزوده شود.

۲- روش گروه‌های اجتماعی پرداخت‌کننده هزینه‌ها: در این روش، هزینه‌ها به ۳ گروه عمده تقسیم شده‌اند: هزینه‌های مستقیم، غیرمستقیم و هزینه‌های جنبی و البته هزینه‌های غیرملموس که در حقیقت خساراتی هستند که به کشور تحمیل شده ولی در قالب ارقام کمی ارائه نمی‌شود. در این روش، پرداخت‌کننده هر جزء از هزینه‌ها، مصرف‌کنندگان (سوء مصرف‌کنندگان موادمخدر)، دولت و غیر مصرف‌کنندگان (جامعه) هستند.

به این ترتیب ماتریسی ساخته می‌شود که حاصل جمع هر سطر آن یکی از انواع هزینه‌ها را مشخص می‌کند و حاصل جمع هر ستون ماتریس، هزینه‌های پرداختی توسط مصرف‌کننده، دولت یا جامعه (غیر از مصرف‌کنندگان) را تعیین می‌کند.

از آنجا که مبنای محاسباتی این روش همچون روش پیشین است، شاید نتوان آن را در قالب یک متدولوژی مستقل مطرح کرد، ولی از این جهت که تخمینی از هزینه‌های پرداختی توسط هر گروه (هر چند براساس تقسیم‌بندی کلی‌تر هزینه‌ها) ارائه می‌دهد و همچنین توجه کافی نسبت به انواع هزینه‌ها (علاوه بر هزینه مستقیم) نشان می‌دهد، شاخص مناسبی از لحاظ بررسی اقتصادی در اختیار می‌گذارد. البته شاید از این منظر که ماهیت برخی هزینه‌ها به گونه‌ای است که از یک سو در زمره هزینه‌های غیرمستقیم دولت است و از سوی دیگر هزینه جنبی دولت محسوب می‌شود، شاید به نظر دچار دوبار شماری شده باشد، اما با تعریف هر یک از انواع هزینه و شناسایی اثری که هر جزء هزینه تخمینی بر تقسیم‌بندی‌های مختلف هزینه دارد، این نگرانی برطرف خواهد شد.

هر چند تفاوت در اجرای دو روش فوق صرفاً به تقسیم‌بندی نوع هزینه‌ها مربوط می‌شود و در چگونگی برآورد هر جزء هزینه، شیوه مشابهی به کار گرفته می‌شود اما با این وجود، انتخاب روشی جهت محاسبه هزینه‌های موادمخدر در ایران مستلزم بررسی امکان‌سنجی اجرای روش است. البته به دلیل مشابهت دو روش فوق و هدف پژوهش حاضر، تلفیقی از دو روش گروه لوین و گروه‌های پرداخت‌کننده جهت محاسبه هزینه‌های موادمخدر ایران مورد استفاده قرار گرفته شده است. زیرا به این ترتیب می‌توان علاوه بر در اختیار داشتن هر یک از انواع هزینه‌ها، میزان هزینه هر یک از پرداخت‌کنندگان و نحوه پرداخت (مستقیم یا غیرمستقیم و یا جنبی) را محاسبه کرد.

مبانی نظری

برایان‌ییتس (۱۹۹۹) در خصوص تحلیل و محاسبه هزینه‌های سوء مصرف موادمخدر و برنامه‌های درمان آن می‌گوید: تحلیل هزینه‌ها آنگاه که در مورد نحوه تخصیص وجوه در یک برنامه تصمیم‌گیری می‌شود، بسیار پراهمیت است (صص ۳-۵). از این رو، تفکیک هزینه‌ها از این جهت که مشخص شود سهم هزینه‌های مصرف‌کنندگان موادمخدر از مجموع هزینه‌های کشور در این خصوص چه میزان است و دیگر گروه‌ها نظیر جامعه و دولت هر یک چه سهمی از مجموع پرداخت‌های مرتبط با موادمخدر را دارند، در حقیقت بیانگر این مطلب است که در کنار هزینه‌هایی که مصرف‌کنندگان مستقیماً یا غیرمستقیم می‌پردازند، سایر گروه‌های اجتماعی چه هزینه‌هایی دارند. در چنین حالتی، چنانچه سهم هزینه‌های پرداختی توسط جامعه و دولت بیشتر از هزینه‌های پرداختی توسط مصرف‌کنندگان باشد، آیا

سایر آحاد جامعه حق اعتراض به دولت و مصرف‌کنندگان مواد مخدر را ندارند؟ به هر روی، نگاه به این مسائل در هر چارچوبی که باشد، پیش از آن ضروری است مفهوم هر نوع هزینه (مستقیم، غیرمستقیم و جنبی) روشن باشد. بنابراین در اینجا مفهوم هر یک از انواع هزینه، چنین بیان شده است: **هزینه‌های مستقیم:** منظور از هزینه‌های مستقیم آن دسته از هزینه‌هاست که پرداخت‌کننده بطور مستقیم برای مواد مخدر هزینه می‌کند، مانند هزینه‌ای که مصرف‌کنندگان برای خرید مواد مخدر می‌پردازند و یا هزینه‌هایی که دولت در زمینه مقابله با عرضه، درمان و یا پیشگیری می‌پردازد.

هزینه‌های غیرمستقیم: مراد از این نوع هزینه، هزینه‌هایی است که در تمام موارد هیچ یک از گروه‌های اجتماعی، پرداختی بابت انجام آن انجام نمی‌دهند ولی در حقیقت هزینه‌هایی به جامعه تحمیل می‌شود که منشاء آن مصرف و قاچاق مواد مخدر است. هزینه‌هایی از قبیل کاهش بهره‌وری و ساعت کار مصرف‌کنندگان، کاهش درآمد مالیاتی دولت و کاهش مشارکت اجتماعی از این جمله هستند.

هزینه‌های جنبی: هزینه‌هایی است که مصرف‌کننده، جامعه و دولت به دنبال مصرف مواد مخدر مجبور به پرداخت آن هستند. هر چند پرداخت‌های مصرف‌کنندگان مواد مخدر و سایر پرداخت‌کنندگان هنگامی هزینه جنبی تلقی می‌شود که نه مانند هزینه غیرمستقیم اصلاً پرداختی صورت نگیرد و نه مانند هزینه مستقیم، هزینه مربوطه مستقیماً در ارتباط با مواد مخدر باشد. هزینه‌هایی مانند بروز بیماری‌هایی همچون ایدز و هپاتیت ناشی از مواد مخدر، مرگ زودهنگام و آسیب‌های اجتماعی ناشی از مواد مخدر از این نوع هزینه‌ها هستند. البته علاوه بر هزینه‌های جنبی، نوع دیگری از هزینه تحت عنوان هزینه غیرملموس وجود دارد که بیشتر ماهیت خسارت دارد نه هزینه، از این رو چنین هزینه‌هایی قابل کمی کردن نیستند و در اینجا محاسبه نشده‌اند.

شاخص‌ها و متغیرها

در پژوهش حاضر که محاسبه هزینه‌های اقتصادی، اجتماعی مواد مخدر موردنظر است، از آنجا که هزینه‌ها ماهیتی کمی دارد (چه در بعد اقتصادی و چه در بعد اجتماعی)، محاسبه آن صرفاً نیازمند گردآوری داده‌ها از منابع مختلف است. به ویژه در زمینه هزینه‌های مواد مخدر که پرداخت‌کنندگان این هزینه‌ها مصرف‌کنندگان مواد مخدر، دولت و غیر مصرف‌کنندگان (جامعه) هستند. میزان پرداخت دولت از عملکرد بودجه‌های سالانه قابل دستیابی است و در مورد سایر پرداخت‌کنندگان نیز روش‌های

متفاوتی جهت برآورد آنها موجود است، بنابراین محاسبه این هزینه‌ها از پیچیدگی‌های چندانی برخوردار نیست. البته با توجه به ویژگی «غیرقانونی بودن مصرف و عرضه موادمخدر» و در نتیجه «پنهان‌کاری» و «پنهان‌روشی» مصرف‌کنندگان و دیگر فعالان این عرصه در بیان صادقانه میزان مصرف یا درآمد حاصل از فروش و نظایر اینها ضروری است با بهره‌گیری از شیوه‌های متعارف نسبت به تخمین تعداد معتادان، تعداد فروشندگان، میزان مصرف انواع مخدر از سوی انواع مختلف مصرف‌کنندگان و... اقدام شود. اگرچه شیوه دیگر رجوع به پژوهش‌های پیشین و «روزآمد کردن» تخمین آنهاست.

افزون بر این، محاسبه شاخص‌ها در تحلیل‌های اقتصادی، شیوه‌های متداول در پژوهش است که بهره‌گیری از این شاخص‌ها امکان تحلیل در سطح خرد را به دست می‌دهد. به همین سبب در این تحقیق به منظور تفکیک عوامل و پارامترهایی که موادمخدر از آن تأثیر و تأثر می‌پذیرند، از میان مجموع هزینه‌هایی که در قسمت «انواع هزینه‌های موادمخدر ایران و روش محاسبه آنها» ارایه می‌شود، چند شاخص انتخاب و مطرح شده است. البته با توجه به اینکه مجموع هزینه‌ها را می‌توان در چهار سطح عرضه، تقاضا، مقابله با عرضه و کاهش تقاضا طبقه‌بندی کرد، یکی از شیوه‌ها این است که شاخص‌های حوزه اقتصاد موادمخدر بر این اساس تقسیم‌بندی شوند. اما از آنجا که تقسیم‌بندی فوق‌گویی بسیاری از واقعیت‌های جزئیات سطوح فوق نیستند، بنابراین تعیین شاخص بر مبنای سطوح سیاست‌گذاری را کنار گذارده و روی «اثر هزینه‌ای» متغیرها متمرکز می‌شویم. به این ترتیب شاخص‌هایی نظیر شاخص نیروی انسانی، مالیاتی، قضایی، مصرف و بهره‌وری قابل محاسبه است که در اینجا صرفاً شیوه محاسبه بیان شده و از احتساب آن خودداری می‌شود.

شاخص نیروی انسانی: بیانگر آن است که از مجموع هزینه‌های موادمخدر کشور سهم نیروی انسانی چقدر بوده است. این شاخص از حاصل جمع هزینه‌هایی که در مورد شهدا و مجروحان نیروی انتظامی و امنیتی، هزینه مرگ و میر زود هنگام معتادان پرداخت می‌شود و سپس تقسیم آن بر تعداد افراد این گروه‌ها بدست می‌آید.

شاخص بهره‌وری: در واقع بیانگر آن است که مصرف موادمخدر از سوی معتادان چه میزان بر بهره‌وری کار آنان تأثیر دارد، هم تأثیر ناشی از کاهش بهره‌وری و هم تأثیر ناشی از کاهش ساعات کار. برای این منظور از رابطه ریاضی

$$P = \frac{dp}{P_1 \times N} + \frac{dh}{P_1 \times N}$$

استفاده می‌شود که در آن P شاخص بهره‌وری، dp میزان کاهش بهره‌وری در حوزه موادمخدر، dh میزان کاهش ساعت کار در حوزه موادمخدر، P_1 میزان بهره‌وری هر فرد در سال ۸۳ و N تعداد فعالان در حوزه موادمخدر است.

شاخص مالیاتی: این شاخص در پی آن است که میزان کاهش درآمد مالیاتی دولت ناشی از مصرف موادمخدر و فعالیت در این حوزه را محاسبه کرده و سهم آن را از کل هزینه‌های دولت در حوزه موادمخدر و از مالیات‌های غیرمستقیم به دست آورد.

$$T = \frac{c \times t_c}{A} + \frac{I_d \times t_i}{D} + \frac{I_b \times t_i}{B} + \frac{I_e \times t_i}{E}$$

در این رابطه، T شاخص مالیاتی، C هزینه مصرف موادمخدر مصرف‌کنندگان، t_c نرخ مالیات بر مصرف و A جمعیت معتادان، I_d درآمد فروشندگان خیابانی، t_i نرخ مالیات بر درآمد و D تعداد فروشندگان خیابانی موادمخدر، I_b درآمد حمل‌کنندگان مواد، B تعداد حمل‌کنندگان، I_e درآمد واسطه‌ها و E تعداد واسطه‌ها است. به این ترتیب، شاخص حاصله نشان می‌دهد که به دلیل فعالیت اقتصاد زیرزمینی، دولت در هر دوره زمانی چه میزان مالیات را تحت تأثیر عملکرد هر یک از فعالان حوزه موادمخدر از دست می‌دهد.

شاخص مصرف: شاخص مصرف نشان‌دهنده هزینه‌ای است که مصرف‌کنندگان بابت اعتیاد خود به موادمخدر پرداخت می‌کنند. البته در این شاخص هزینه کسانی که به ترک مواد رو می‌آورند، در نظر گرفته شده (کسر شده) است.

$$I = \frac{C}{(A - N)} + \frac{C'}{N}$$

در این رابطه I شاخص مصرف، A جمعیت معتادان کشور، N تعداد معتادانی که در طول سال سوء مصرف مواد را ترک می‌کنند، C هزینه مصرف موادمخدر و C' هزینه سالانه ترک موادمخدر است. البته با توجه به اینکه میزان مصرف گروه‌های مختلف مصرف‌کننده و همچنین میزان مصرف

انواع موادمخدر متفاوت است، در محاسبه شاخص فوق این موارد منظور خواهد شد و ارایه شاخص در حالت کلی فوق، صرفاً با هدف نشان دادن روش محاسبه صورت گرفته است.

مروری بر پژوهش‌های مرتبط

نگاهی به مطالعات انجام گرفته در حوزه اقتصاد موادمخدر حاکی است هر یک از دستگاه‌های عضو ستاد مبارزه با موادمخدر موضوعی خاص از میان مجموعه مسایل مربوط به خود را مورد توجه قرار داده است ولی در حوزه کلان اقتصادی این تحقیقات قابل توجه هستند:

۱- نخستین تحقیق انجام گرفته در ایران که برآوردی از هزینه‌های کشور در زمینه اعتیاد و قاچاق موادمخدر ارایه کرد، از سوی ستاد مبارزه با موادمخدر انجام شده بود. در این تحقیق که در بهار سال ۱۳۷۸ انجام گرفته بود مجموع هزینه‌های موادمخدر کشور در سه گروه هزینه‌های مستقیم، هزینه‌های غیرمستقیم و هزینه‌های جانبی طبقه‌بندی شده بود (هاشمی، ۱۳۸۳، صص ۱۵۳-۱۰۰).

۲- یک سال پس از آن، دفتر پژوهش‌های فرهنگی براساس قرارداد با UNDCP (برنامه بین‌المللی کنترل موادمخدر ملل متحد) در کنار بررسی بازار غیرقانونی موادمخدر در تهران نسبت به برآورد هزینه‌های موادمخدر در کشور اقدام کرد. این طرح پژوهشی که با مدیریت فریبرز رییس دانا انجام گرفت در حوزه برآورد هزینه‌ها صرفاً به هزینه‌های مستقیم مبارزه با موادمخدر اشاره می‌کند که منبع پرداخت این هزینه‌ها دولت است. افزون بر این، در طرح فوق برآوردی از تعداد معتادان و میزان مصرف آنها در حوزه اقتصاد موادمخدر صورت گرفته است. این پژوهش نخستین تحقیق در نوع خود بود که به مقوله اقتصاد موادمخدر از منظر تئوری اقتصادی نیز توجه کرد (دفتر پژوهش‌های فرهنگی، ۱۳۷۹).

۳- پژوهش بعدی مربوط به دبیرخانه ستاد مبارزه با موادمخدر است که در سال ۱۳۸۰ مجموع هزینه‌های کشور در زمینه موادمخدر را ۳۰۰۰ میلیارد تومان اعلام کرد. البته این رقم در یک اظهارنظر رسمی از سوی رییس وقت دبیرخانه اعلام شد و از چگونگی برآورد آن و روش محاسبه اطلاعی در دست نیست (ستاد مبارزه با موادمخدر، ۱۳۸۱).

۴- رییس وقت دبیرخانه ستاد مبارزه با موادمخدر در سال ۱۳۸۲، مجموع هزینه‌های کشور در زمینه موادمخدر را ۴۵۰۰ میلیارد تومان اعلام کرد که در این زمینه نیز اطلاعی از نحوه محاسبه در دست نیست (روزنامه اطلاعات، ۱۳۸۳).

آن چه به عنوان یکی از مبنایی ترین علل بروز اختلاف در برآوردهای مختلف شده است، تفاوت در برآورد جمعیت مصرف کنندگان موادمخدر به ویژه در طول دو دهه اخیر است. چنان که وزارت بهداشت و درمان در برآوردی که با همکاری ستاد مبارزه با مواد مخدر انجام داد شمار مصرف کنندگان مواد مخدر کشور را ۳/۷۶ میلیون نفر اعلام کرد (یاسمی، ۱۳۸۱)، در حالی که چند سال پس از آن در سال ۱۳۸۷ مسوولان ستاد مبارزه با مواد مخدر تعداد مصرف کنندگان را حتی کمتر از ۲ میلیون نفر هم برآورد می‌کنند. گذشته از اختلاف در برآورد جمعیت مصرف کنندگان، با توجه به اینکه از مجموع تحقیقات انجام شده در ایران، تنها در دو مورد اخیر رقم مجموع هزینه‌های کشور در زمینه موادمخدر اعلام شده و در دو تحقیق پیشین چنین رقمی مشاهده نشده است، به نظر می‌رسد موضوع پژوهش اقتصاد موادمخدر نیازمند توجه بیشتری است.

از سوی دیگر، مقایسه ارقام اعلام شده از سوی روسای دبیرخانه ستاد مبارزه با موادمخدر و تسعیر این ارقام به دلار، حاکی از وجود اختلاف نظر در برآورد هزینه‌هاست. زیرا با تبدیل ارقام فوق به دلار مجموع هزینه‌ها در سال‌های ۱۳۸۰ و ۱۳۸۲ به ترتیب ۳/۷۵۰ و ۵/۶۴۵ میلیارد دلار (براساس هر دلار ۸۰۰ تومان) خواهد بود. البته با گذشت دو سال، انتظار افزایش هزینه‌ها به دلیل نرخ تورم طبیعی است ولی افزایش معادل ۱/۸۷۵ میلیارد دلار نمی‌تواند ناشی از نرخ تورم باشد.

نحوه محاسبه و برآورد هزینه‌ها

با عنایت به اینکه بر مبنای تحقیق گروه لوین و سایر روشها، مجموع هزینه‌ها شامل سه گروه هزینه مستقیم، غیر مستقیم و هزینه‌های جنبی است و به طور کلی سه گروه مصرف کنندگان، جامعه و دولت در پرداخت این هزینه‌ها مشارکت دارند، چگونگی محاسبه این نوع هزینه‌ها با توجه به متدولوژی بکار رفته در تحقیق گروه لوین و به تفکیک به شرح زیر است:

هزینه مستقیم مصرف کنندگان: هزینه‌های مستقیم مصرف کنندگان شامل هزینه مصرف مواد و هزینه ایاب و ذهاب جهت تهیه موادمخدر است. بر اساس محاسبات انجام شده، مجموع هزینه‌های مصرف موادمخدر در سال ۸۳ چنین است:

جدول شماره ۱ - هزینه مصرف موادمخدر در سال ۸۳

شاخص	نوع ماده مخدر	تریاک	شیره	هروئین	حشیش	داروهای محرک	سایر	جمع
تعداد مصرف کننده منظم (هزار نفر)	۱۸۲۹	۲۵۰	۲۸۷	۶۷	۶۴	۶۵	۲۵۶۲	
میزان مصرف سالانه هر فرد (کیلوگرم)	۰/۹۷۳	۰/۹۱۴	۰/۱۰۵	۰/۹۱۱	۷۳۰	۵۱۱	-	
مجموع مصرف سالانه منظم (۱۰۰۰ کیلوگرم)	۱۷۷۹	۲۲۸/۵	۳۰/۲	۶۱	۴۶/۸	۳۳/۲	-	
تعداد مصرف کنندگان نامنظم (هزار نفر)	۱۹۲۹	۳۰۵	۶۷	۳۵۰	۳۳	۶۰	۲۷۴۴	
میزان مصرف سالانه هر فرد نامنظم (کیلوگرم)	۰/۱۹۲	۰/۱۵۰	۰/۱۰۸	۰/۱۴۳	۱۲۰	۱۳۳	-	
مجموع مصرف سالانه نامنظم (۱۰۰۰ کیلوگرم)	۳۷۰	۴۵/۷	۱/۲	۵۰	۴	۷/۹۸	-	
جمع مصرف کشور (۱۰۰۰ کیلوگرم)	۲۱۴۹	۲۷۴	۳۱/۴	۱۱۱	۵۰/۸	۴۱	-	
قیمت هر واحد (هزار ریال/کیلو)	۱۵۰۰۰	۲۵۰۰۰	۵۰۰۰۰	۱۱۰۰۰	۵	۱۰	-	
هزینه مصرف (هزار میلیون ریال)	۳۲۲۳۵	۶۸۵۰	۱۵۷۰	۱۲۲۱	۲۵۴	۴۱۰	۴۲۵۴۵/۵	

البته در هزینه مستقیم مصرف کنندگان علاوه بر وجوهی که بابت خرید موادمخدر پرداخته می شود، هزینه ایاب و ذهاب جهت تهیه مواد نیز منظور می شود. این رقم بر اساس محاسبات انجام شده بالغ بر ۲۸۸ میلیارد ریال است که به این ترتیب جمع هزینه مستقیم مصرف کنندگان ۴۲۸۳۳/۵ میلیارد ریال است.

هزینه غیرمستقیم مصرف کنندگان: با توجه به ماهیت هزینه های غیرمستقیم، مجموع هزینه غیرمستقیم مصرف کنندگان معادل هزینه مستقیم آنهاست که به دلیل مبادله آن در چارچوب اقتصاد زیرزمینی در واقع به همان میزان از مبادلات اقتصاد ملی کاسته می شود. بنابراین هزینه غیرمستقیم مصرف کنندگان معادل ۴۲۸۳۳/۵ میلیارد ریال است.

هزینه جنبی مصرف کنندگان: به منظور سهولت کار، برای محاسبه هزینه های جنبی مصرف کنندگان هزینه متوسط را مورد توجه قرار داده ایم. از این رو در جدول شماره ۲ مخارج بهداشت و درمان ۲/۵

میلیون نفر مصرف‌کننده منظم^۱ (معتاد)، ۲۰۰ هزار نفر اقدام‌کننده ترک اعتیاد، ۳۵۰ هزار نفر بازداشتی و ۷۸/۴ هزار نفر زندانی و هزینه‌های خانواده آنها آمده است (وزیریان، ۱۳۸۴).

جدول شماره ۲- هزینه های جنینی مصرف‌کنندگان*

شرح	محاسبه (میلیارد ریال)	نوع هزینه
۴۰۸/۷ هزار ریال سرانه هزینه بهداشت هر نفر	$۲۵۰۰۰۰۰ \times ۴۰۸۷۰۰ = ۱۰۲۳$	هزینه بهداشت و درمان معتادان
۲۰۰ هزار نفر در هر سال اقدام به ترک اعتیاد می‌کنند که متوسط ۲/۵ میلیون ریال هزینه در بر دارد.	$۲۰۰۰۰۰ \times ۲۵۰۰۰۰ = ۵۰۰$	هزینه ترک اعتیاد معتادان
از ۳۵۰ هزار بازداشتی ۷۸ هزار در زندان مقیم شده و ۲۷۲ هزار مدتی کوتاه در زندان می‌مانند. درآمد متوسط آنها ماهانه ۱/۵۳۰ هزار ریال فرض شد.	$۲۷۲۰۰۰ \times ۱۵۳۰۰۰۰ = ۴۱۶$ $۷۸۰۰۰ \times ۱۵۳۰۰۰۰ \times ۱۲ = ۱۴۳۲$	کاهش درآمد زندانیان و بازداشت‌شدگان
در هر سال ۹۰۰ هزار ریال هزینه ملاقات با ۷۸ هزار زندانی پرداخت می‌شود.	$۷۸۰۰۰ \times ۹۰۰۰۰۰ = ۷۰/۶$	هزینه ملاقات زندانیان
هر خانواده زندانی سالانه ۲۲/۳۵ میلیون ریال هزینه معیشت دارد.	$۷۸۰۰۰ \times ۲۲۳۵۰۰۰۰ = ۱۷۵۵$	مخارج خانواده در ایام زندان
	۵۱۹۶ میلیارد ریال	جمع هزینه جنینی

* در ستون محاسبه، واحد نخستین عدد در هر ردیف، "نفر" و واحد دومین عدد در هر ردیف، "ریال" است. که به تناسب نوع هزینه متفاوت خواهد بود، اما حاصل ضرب هر ردیف بر حسب "میلیارد ریال" در نظر گرفته شده است. البته در ردیف سوم محاسبات، عدد ۱۲ نشانه تعداد ماههای یک سال است. بنابراین جمع هزینه‌های جنینی مصرف‌کنندگان ۵۱۹۶ میلیارد ریال است.

هزینه مستقیم جامعه: با توجه به اینکه مواد مخدر از راه‌های مختلفی همچون مصرف، قاچاق، ترانزیت، حمل و نقل، توزیع و ... بر اقتصاد ایران آسیب وارد می‌کند، بنابراین با انواع هزینه‌ها مواجه

بر اساس طرح همه‌گیر شناسی اعتیاد (Epidemiologic) که در سال ۱۳۸۰ توسط وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و با همکاری UNODC صورت پذیرفت از مجموع ۵۲۵۴ نفر مراجعه‌کننده به اورژانس‌ها بر مبنای نظام طبقه‌بندی بیماری‌های روان‌پزشکی موسوم به DSM-IV، تعداد ۲/۵۴۷/۰۰۰ نفر مشکل‌آفرین (سوء مصرف یا وابستگی) داشتند که از این تعداد ۱/۳۹۰/۰۰۰ نفر در حد سوء مصرف (Abuse) و ۱/۱۵۸/۰۰۰ نفر آنها در حد اعتیاد یا وابستگی (Dependence) بودند.

خواهیم بود که برخی از آنها ماهیت خسارت دارند. هزینه‌های مستقیم جامعه در زمره خسارت محسوب می‌شوند که بحث مورد توجه این بررسی نیست.

هزینه‌های غیرمستقیم جامعه: در جدول شماره ۳ هزینه‌های غیرمستقیم جامعه به تفکیک آمده

است:

جدول شماره ۳ - هزینه‌های غیرمستقیم جامعه

شاخص	کاهش بهره‌وری ناشی از مصرف مواد	کاهش ساعت کار	هزینه‌های بیکاری	جمع
محاسبه	$8388/8 = 3754563 \times$ ۲۲۳۴۳۰۰	$8680 = 2170000 \times$ ۴۰۰۰۰۰	$5216 = (100000 \times 12 \times 1530000) +$ ($265700 \times 12 \times 1060000$)	۲۲۲۸۵ میلیارد ریال
شرح	۲/۲ میلیون معناد، سالانه هر یک ۳/۷ میلیون ریال کاهش بهره‌وری دارند.	۴ میلیون مصرف‌کننده به طور متوسط روزانه ۱/۷ ساعت کمتر کار می‌کنند که هر ساعت کم‌کاری ارزشی دارد.	۲۶۵۷۰۰ معنادان بیکار، ۱۰۰۰۰۰ فروشندگان، ۱۲ تعداد ماه‌های سال و عدد دیگر متوسط درآمد ماهانه است.	

بنابراین مجموع هزینه‌های غیرمستقیم جامعه ۲۲۲۸۵ میلیارد ریال است که صرفاً به بیکاری و اشتغال مصرف‌کنندگان و فروشندگان موادمخدر مربوط می‌شود.

هزینه‌های جنبی جامعه: هزینه‌های جنبی جامعه طیف وسیعی از هزینه‌ها از قبیل مرگ زود هنگام مصرف‌کنندگان موادمخدر، آسیب‌های اجتماعی (از قبیل: طلاق، سرقت، قتل، درگیری و ...)، کاهش سرمایه‌های زیربنایی و هزینه خسارات وارده بر گروه‌های تبهکاری^۱ را در بر می‌گیرد که جمع هر یک از هزینه‌های فوق در جدول زیر آمده است:

=گروه‌های تبهکاری موادمخدر که در برخی منابع اشتباهاً به عنوان اشرار نیز تلقی می‌شوند، شامل کسانی هستند که علاوه بر فعالیت‌های قاچاق موادمخدر به صورت مسلحانه مبادرت به سایر جرایم از قبیل خرید و فروش سلاح، سرقت مسلحانه و راهبندی یا گروگانگیری نیز می‌نمایند

جدول شماره ۴ - هزینه‌های جنبی جامعه

هزینه	مرگ زود هنگام	آسیب‌های اجتماعی	کاهش سرمایه زیربنایی	خسارات گروه‌های تبهکاری	جمع
میلیارد ریال	۲۱۳۷	۲۳۳۴/۷	۷۳۲/۵	۱۵۰	۵۳۴۴

هزینه‌های مستقیم دولت: مجموع هزینه‌های مستقیم دولت در دو سرفصل کلی مقابله با عرضه و کاهش تقاضا انجام می‌شود. البته هزینه‌هایی مانند خدمات اداری، تحقیقات و توسعه و حمایت از همکاری‌های منطقه‌ای را می‌توان در فهرست جداگانه‌ای ارائه کرد که در اینجا مجموع هزینه‌های فوق در بخش کاهش تقاضا آمده است. البته مجموع هزینه‌های مستقیم دولت در دو سرفصل فوق صرفاً به اعتبارات ردیف ۱۰۱۰۳۴ ستاد مبارزه با مواد مخدر نهاد ریاست جمهوری محدود نشده و سایر هزینه‌های دستگاه‌های دولتی که در چارچوب انجام وظایف آنها هزینه می‌شود و به نوعی با مواد مخدر ارتباط دارد، به عنوان بخشی از هزینه‌های مستقیم دولت در حوزه مواد مخدر محاسبه شده‌اند. بر این اساس مجموع هزینه‌های مستقیم دولت عبارتند از:

جدول شماره ۵ - هزینه‌های مستقیم دولت

هزینه	میلیارد ریال
۱- مقابله با عرضه	۳۳۶۰/۷
۱-۱) هزینه‌های نظامی و انتظامی	۲۶۶۳
۱-۲) هزینه‌های قضایی	۲۳۴
۱-۳) هزینه زندان	۲۲۰
۱-۴) برنامه ۳۰۴۳۲	۲۴۳/۷
۲- کاهش تقاضا	۸۲۵/۴
۲-۱) اعتبارات کاهش تقاضا از ردیف ۱۰۱۰۳۴ ستاد	۳۵۸/۷
۲-۲) درمان و بازتوانی معتادان	۴۵۰
۲-۳) پیشگیری	۱۶/۷
جمع هزینه‌های مستقیم دولت	۴۱۸۶

هزینه‌های غیرمستقیم دولت: با توجه به ماهیت هزینه‌های غیرمستقیم، در بخش هزینه‌های دولت، دو نوع هزینه غیرمستقیم وجود دارد: کاهش درآمد مالیاتی، کاهش مشارکت اجتماعی. در جدول زیر محاسبات مربوط به این هزینه‌ها آمده است:

جدول شماره ۶ - محاسبه هزینه غیر مستقیم دولت

توضیحات	میلیارد ریال	هزینه‌ها
معادل ۱۰ درصد میزان مصرف موادمخدر.	۷۹۵۸	۱- جمع کاهش مالیات دولت
۳۰۰۰ واسطه هر کدام سالانه ۳۵۰ میلیون ریال درآمد دارند.	۴۲۵۴	۱-۱ مالیات بر مصرف
۶۰ هزار حمل کننده هر کدام سالانه ۷۵ میلیون ریال درآمد دارند.	۹۴۸	۱-۲ درآمد واسطه‌ها
۱۲۰ هزار فروشنده خیابانی هر یک ۸۸/۶ میلیون ریال درآمد دارند.	۸۱۰	۱-۳ درآمد حمل کنندگان
معادل ۳۹۰ هزار نفر به میزان حداقل دستمزد.	۱۹۴۶/۴	۱-۴ درآمد فروشندگان خیابانی
	۴۹۶۱	۲- کاهش مشارکت اجتماعی
	۱۲۹۱۹	جمع هزینه غیرمستقیم دولت

هزینه‌های جنبی دولت: مجموع هزینه‌های جنبی دولت در جدول زیر آمده است.

جدول شماره ۷ - هزینه‌های جنبی دولت

میلیارد ریال	هزینه
۳۰۰۰	۱- مراقبت‌های پزشکی و درمانی
۶۰۰	۲- حمایت از خانواده معتادان
۱۷۰	۳- کمک‌ها و اقدامات بین‌المللی
۲۹۳۸	۴- گسترش توان پلیسی و امنیتی
۶۷۰۸	جمع هزینه‌های جنبی دولت

اینک پس از مشخص شدن اجزای هزینه، می‌توان جمع هزینه مصرف‌کنندگان، دولت و جامعه و همچنین هزینه‌های مستقیم، غیرمستقیم و جنبی را به دست آورد.

مجموع هزینه‌های مصرف‌کنندگان: که شامل هزینه‌های مستقیم، غیرمستقیم و جنبی است اگر چه از نظر محاسباتی ۹۰۸۶۳ میلیارد ریال است ولی به دلیل محاسبه هزینه‌های غیرمستقیم در هزینه‌های مستقیم، نیازی به احتساب مجدد آن نبوده و در واقع دوبارشماری شده است که باید به این امر توجه کرد. به این ترتیب، مجموع هزینه‌های مصرف‌کنندگان بالغ بر ۴۸۰۳۰ میلیارد ریال است. در ترکیب هزینه‌های مصرف‌کنندگان، ۸۹ درصد هزینه‌ها، هزینه مستقیم و ۱۱ درصد هزینه‌های جنبی است.

جدول ۸ - ترکیب هزینه‌های مصرف‌کنندگان

نوع هزینه	میزان (میلیارد ریال)	سهم (درصد)
مستقیم	۴۲۸۳۳/۵	۴۷/۱
غیرمستقیم	۴۲۸۳۳/۵	۴۷/۱
جنبی	۵۱۹۶	۵/۸
جمع	*۹۰۸۶۳	۱۰۰

* در جدول نهایی، جمع این ستون ۴۸۰۳۰ میلیارد ریال منظور شده است. زیرا، هزینه مستقیم مصرف‌کنندگان همان هزینه غیرمستقیم است.

جمع هزینه‌های جامعه: شامل هزینه‌های غیرمستقیم (۲۲۲۸۵ میلیارد ریال) و هزینه‌های جنبی (۵۳۴۴ میلیارد ریال) بالغ بر ۲۷۶۲۹ میلیارد ریال است که به این ترتیب حدود ۸۱ درصد هزینه‌های جامعه هزینه غیرمستقیم و ۱۹ درصد هزینه‌های جنبی است. البته در این محاسبه امکان برآورد هزینه‌های مستقیم جامعه به دلیل کیفی بودن آنها وجود نداشته است.

جدول شماره ۹ - ترکیب هزینه‌های جامعه

نوع هزینه	میزان (میلیارد ریال)	سهم (درصد)
مستقیم	—	۰
غیرمستقیم	۲۲۲۸۵	۸۱
جنبی	۵۳۴۴	۱۹
جمع	۲۷۶۲۹	۱۰۰

جمع هزینه‌های دولت: شامل: هزینه مستقیم (۴۱۸۶ میلیارد ریال)، هزینه غیرمستقیم (۱۲۹۱۹ میلیارد ریال) و هزینه جنبی (۶۷۰۸ میلیارد ریال) معادل ۲۳۸۱۳ میلیارد ریال است که به این ترتیب سهم هزینه‌های مستقیم ۱۷/۶ درصد، غیرمستقیم ۵۴/۳ درصد و هزینه‌های جنبی ۲۸/۱ درصد است.

جدول شماره ۱۰ - ترکیب هزینه‌های دولت

نوع هزینه	میزان (میلیارد ریال)	سهم (درصد)
مستقیم	۴۱۸۶	۱۷/۶
غیرمستقیم	۱۴۹۱۹	۵۴/۳
جنبی	۶۷۰۸	۲۸/۱
جمع	۲۳۸۱۳	۱۰۰

ترکیب هزینه‌های موادمخدر کشور از نظر نحوه‌ی پرداخت که شامل هزینه‌های مستقیم، غیرمستقیم و جنبی است، به شرح جدول زیر است:

جدول ۱۱ - ترکیب هزینه‌های موادمخدر از نظر نوع هزینه

نوع هزینه	میزان (میلیارد ریال)	سهم (درصد)
مستقیم	۴۷۰۱۹/۵	۳۳
غیرمستقیم	۷۸۰۳۷/۵	۵۴/۸
جنبی	۱۷۲۴۸	۱۲/۲
جمع	۱۴۲۳۰۵	۱۰۰

ترکیب هزینه‌ها از نظر پرداخت‌کنندگان هزینه نیز به شرح جدول زیر است:

جدول ۱۲ - ترکیب هزینه‌های موادمخدر از نظر پرداخت‌کنندگان

پرداخت‌کننده	میزان (میلیارد ریال)	سهم (درصد)
مصرف‌کنندگان	۴۸۰۳۰	۴۸/۳
جامعه	۲۷۶۲۹	۲۷/۸
دولت	۲۳۸۱۳	۲۳/۹
جمع	۹۹۴۷۲	۱۰۰

نتیجه گیری

(۱۵) اینک می توان مجموع هزینه های موادمخدر کشور را به شرح جدول زیر ارائه کرد:

جدول ۱۳ - مجموع هزینه های موادمخدر کشور واحد: میلیارد ریال

پرداخت کننده نوع هزینه	مصرف کننده	جامعه	دولت	جمع
مستقیم	۴۲۸۳۳/۵	—	۴۱۸۶	۴۷۰۱۹/۵
غیرمستقیم	۴۲۸۳۳/۵	۲۲۲۸۵	۱۲۹۱۹	۷۸۰۳۷/۵
جنبی	۵۱۹۶	۵۳۴۴	۶۷۰۸	۱۷۲۴۸
جمع	۴۸۰۳۰	۲۷۶۲۹	۲۳۸۱۳	۹۹۴۷۲

البته باید توجه داشت که علت اختلاف موجود در جمع هزینه های موادمخدر بر اساس پرداخت کنندگان هزینه ها که معادل ۹۹۴۷۲ میلیارد ریال و بر اساس نوع هزینه ها که ۱۴۲۳۰۵ میلیارد ریال است، ناشی از ۴۲۸۳۳ میلیارد ریالی است که در زمره هزینه های غیرمستقیم مصرف کنندگان می باشد که به جهت پرهیز از دوباره شماری در محاسبه مجموع هزینه ها، از احتساب آن صرف نظر شده است. به این ترتیب بطور کلی مجموع هزینه های موادمخدر کشور بر اساس هر دلار ۸۵۰۰ ریال معادل ۱۱/۷ میلیارد دلار در سال ۱۳۸۳ بوده است.

مقایسه مجموع هزینه های موادمخدر کشور با برخی شاخص ها حاوی نکات جالبی است. به عنوان نمونه چنانچه مصرف کنندگان موادمخدر را که ۲/۵ میلیون نفر از آنان مصرف کننده منظم و بقیه نامنظم هستند، مسؤول و عامل هزینه های موادمخدر بدانیم، در آن صورت مجموع هزینه های موادمخدر کشور متأثر از وابستگی این افراد به مصرف مواد پرداخت می شود. به دیگر سخن می توان هزینه سرانه ای را که هر یک از مصرف کنندگان به جامعه تحمیل می کنند، به دست آوریم و آن را با درآمد سرانه کشور مقایسه کنیم. برای این منظور نمی توان مجموع هزینه را بر تعداد مصرف کنندگان تقسیم کرد زیرا میزان مصرف کسانی که به طور تصادفی و تفننی مواد مصرف می کنند کمتر از معتادان است. بنابراین، مجموع مصرف هر یک از انواع موادمخدر که توسط مصرف کنندگان نامنظم به مصرف می رسد، بر مبنای میزان مصرف معتادان، استاندارد شده و بر این اساس هزینه سرانه معتادان محاسبه می شود. به این ترتیب عده معتادان موادمخدر ۳ میلیون نفر خواهد بود و ۱۱/۷ میلیارد دلار از سوی گروه های مختلف اجتماعی صرف هزینه های موادمخدر می شود. به عبارت دیگر، هزینه ای که برای هر یک از معتادان صرف می شود معادل ۳۹۰۰ دلار خواهد بود. یعنی هزینه سرانه موادمخدر، در سال ۱۳۸۳ معادل ۳۹۰۰ دلار

است که در مقایسه با درآمد سرانه کشور (قریب ۱۰۰۰ دلار در سال ۱۳۸۳)^۱ حدود ۴ برابر است. به عبارت دیگر ۴ برابر درآمد سرانه‌ای که به هر ایرانی تعلق دارد، فقط صرف هزینه‌های موادمخدر می‌شود. همچنین هزینه‌های موادمخدر کشور حدود ۲ برابر درآمد مالیاتی دولت، ۲/۳ برابر درآمد حاصل از صادرات غیرنفتی و ۰/۴۷ درآمد حاصل از صادرات نفت است.

مصرف‌کنندگان موادمخدر سالانه بیش از ۵ میلیارد دلار صرف خرید موادمخدر می‌کنند. از مجموع تریاک تولید شده در افغانستان (حدود ۵ هزار تن) فقط ۱۵۰۰ تن^۲ جهت مصرف در بازار داخلی وارد کشور شده و بقیه محصول به کشورهای دیگر ترانزیت می‌شود.^۳ سهم معتادان به تریاک در مجموع هزینه‌های خرید موادمخدر در ایران بالغ بر ۳/۵ میلیارد دلار است به این ترتیب ۱۵۰۰ تن تریاک به ارزش ۳/۵ میلیارد دلار از سوی معتادان تریاک خریداری می‌شود یعنی هر کیلوگرم تریاک بیش از ۲۳۰۰ دلار، در حالی که قیمت هر کیلوگرم تریاک در افغانستان به طور متوسط بین ۶۵۰ تا ۷۵۰ دلار است.^۴ (قیمت تریاک در استان‌های مختلف و در فصول مختلف سال، در افغانستان متفاوت است). بنابراین، ارزش افزوده حاصل از قاچاق هر کیلوگرم تریاک از مرزهای افغانستان تا رسیدن به بازارهای مصرف خردفروشی ۳ برابر قیمت خرید از فروشندگان افغانی است.^۵

=درآمد سرانه کشور با احتساب یارانه‌ها حدود ۶۰۰۰ دلار است. آیت الله هاشمی‌رفسنجانی - مصاحبه با شبکه ۲ سیما - انتخابات نهمین دوره ریاست‌جمهوری. (مجری طرح برنامه‌ی جامع ملی - خرداد ۱۳۸۴)

۱-متوسط ورود موادمخدر جهت مصرف داخلی سالانه بین ۹۰۰ تا ۱۱۰۰ تن می‌باشد - مؤسسه پژوهش N.G.O (استراتژی برتر ۱۳۸۴)

۲-مسیرهای ترانزیت شامل ایران - ترکیه و اتحادیه اروپا، آسیای میانه، روسیه و اتحادیه اروپا - مسیر پاکستان - دریای عمان - اروپا.

۳-مبنای محاسبه قیمت تریاک در این تحقیق ذکر نشده، لیکن به استناد گزارش ۲۰۰۳ سازمان ملل متحد (UNODC) قیمت یک کیلوگرم تریاک تازه در سال ۲۰۰۳ میلادی در افغانستان ۲۸۳ دلار بوده که از قیمت آن در سال ۲۰۰۲ (۳۵۰ دلار) ۱۹ درصد کمتر شده است.

۴-قبل از اجرای این پژوهش (اقتصاد موادمخدر، حسین مختاریان) بر اساس آخرین تحقیق انجام شده که نتایج آن توسط آقای محمد فلاح دبیرکل محترم پیشین ستاد ارائه شد (۱۳۸۰) مجموع هزینه‌های کشور در زمینه‌ی موادمخدر ۳۰۰۰ میلیارد تومان اعلام گردید بنابراین برخی از آمارها باید با احتیاط تفسیر شوند. (مجری تدوین برنامه جامع ملی ۱۳۸۴)

به دلیل اختلاف چشمگیری که قیمت مواد در ایران و کشورهای اروپایی دارد، سود حاصل از این تجارت گاه تا ده‌ها برابر رقم فوق افزایش می‌یابد و انگیزه قاچاقچیان برای رفع موانع موجود بر سر راه فعالیت آنها جهت حمل و نقل مواد به اقصی نقاط جهان را دو چندان می‌کند. از این رو، قاچاقچیان به شیوه‌های مختلفی نظیر ایجاد سازمان‌های متشکل، گسترش فساد و سیستم رشوه متوسل می‌شوند تا امکان فعالیت و انتقال مواد مخدر در کشورهای مختلف فراهم شود.

از سوی دیگر، آنچه در این بازار نصیب کشاورز افغانی می‌شود رقمی بین ۱ تا ۱/۵ میلیارد دلار است؛ البته تا چند سال پیش درآمد آنها بسیار کمتر بود و تحت تأثیر اقدامات طالبان و سایر شرایط، سطح درآمد کشاورزان افغانی افزایش یافت.^۱ به این ترتیب ارزش افزوده‌ای که نصیب قاچاقچیان درون مرزهای افغانستان می‌شود رقمی در حدود ۲ میلیارد دلار است. اما پس از آنکه مواد مخدر از مرزهای افغانستان عبور کرد و به مرزهای دیگر کشورها انتقال یافت، به سبب دوری مسیر و کنترلی که بر مرزها حاکم است سهم فعالان از ارزش افزوده، رشد تصاعدی می‌یابد.

با توجه به ترکیب انواع هزینه و کارکردی که هر یک از آنها دارند، تغییر در این ترکیب ضروری است؛ زیرا مصرف‌کنندگان و جامعه زمانی نسبت به پرداخت هزینه‌ها حساسیت بیشتری نشان می‌دهند که پرداخت هزینه از درآمد اسمی^۲ آنها بکاهد. اثر هر یک از هزینه‌ها به این صورت است که هزینه مستقیم بر درآمد اسمی، هزینه جنبی بر ترکیب هزینه‌های خانوارها و هزینه‌های غیرمستقیم بر درآمد واقعی آنها تأثیر می‌گذارد. همچنین هزینه‌های غیرمستقیم و جنبی موجب کاهش قدرت خرید مردم می‌شود و این امر در بلند مدت می‌تواند موجب گسترش فقر شود. توجه به این موضوع و دخالت دولت به منظور تغییر در ترکیب این هزینه‌ها الزامی است. از آنجا که بخش عمده هزینه‌های مواد مخدر را مصرف‌کنندگان و خانواده آنها می‌پردازند (۴۸/۳ درصد هزینه را مصرف‌کنندگان می‌پردازند)، تمرکز بر این موضوع در امور تبلیغاتی ستاد، می‌تواند انگیزه خانواده‌ها و معتادان را برای ترک اعتیاد افزایش دهد. برای این امر، ابتدا باید متغیرهای اثرگذار بر هزینه‌ها شناسایی شوند. بر طبق داده‌های تحقیق، مجموع متغیرهایی که بر هزینه‌های مواد مخدر کشور تأثیرگذار هستند، عبارتند از:

-قیمت تریاک در دهه ۱۹۹۰ در افغانستان هر کیلوگرم ۳۰ دلار بود که با اقدام طالبان (ممنوعیت تولید در سال ۲۰۰۱) ده برابر افزایش یافت و در بالاترین قیمت خود به ۳۵۰ دلار در سال ۲۰۰۲ رسید - UNODC

2-Nominal Income

۱. متغیرهایی که رابطه مثبت با هزینه‌های موادمخدر دارند و افزایش آنها به افزایش هزینه‌های موادمخدر منجر می‌شوند مانند تعداد مصرف‌کنندگان، قیمت موادمخدر، عده زندانیان موادمخدر، میزان مصرف هر مصرف‌کننده، میزان ناخالصی مواد، هزینه‌های بهداشتی و درمانی.

۲. متغیرهایی که رابطه‌ای منفی با هزینه‌های موادمخدر دارند و افزایش آنها به کاهش هزینه‌های موادمخدر منجر می‌شوند. مانند سیستم توزیع موادمخدر (شبکه توزیع)، وضعیت اشتغال معتادان، میزان پوشش تأمین اجتماعی.

۳. متغیرهایی که بر هزینه‌های موادمخدر تأثیرگذار است ولی نوع رابطه آنها در هر شرایطی می‌تواند متفاوت باشد، مانند سطح درآمد مصرف‌کنندگان، به طوری که گاهی با افزایش سطح درآمد، میزان مصرف افزایش و در مواردی کاهش می‌یابد.

بنابراین، سیاست‌گذاری‌های ستاد مبارزه با موادمخدر در شرایطی موفقیت‌آمیز خواهد بود که یک یا چند متغیر از میان متغیرهای فوق را به عنوان متغیر هدف برگزیده و برای کاهش هزینه‌های موادمخدر، از طریق تأثیر بر این متغیرها اقدام کند. البته یکی از اقدامات پژوهشی که در حوزه اقتصاد موادمخدر ضروری است به آن توجه شود، برآورد ضریب تأثیر هر یک از متغیرهای فوق بر هزینه‌های موادمخدر و تنظیم مدل‌های برنامه‌ریزی است که با توسل به تغییرات متغیرهای فوق، امکان کاهش هزینه‌های موادمخدر را فراهم آورد.

هر چند عوامل مؤثر بر عرضه موادمخدر و دلالتی آن به سودآوری، بیکاری، فقر، اعتیاد در میان خرده‌فروشان، فقدان امکانات فراغتی و ... مربوط می‌شود، ولی در بطن جامعه تحولاتی رخ داده که برخی سازوکارهای تعمیق نظم اجتماعی، کارایی خود را از دست داده‌اند. از این رو نمی‌توان انتظار داشت (صرفاً) با اقدامات اقتصادی همچون افزایش اشتغال و برقراری عدالت در توزیع درآمد و نظایر آن، مانع از رشد قاچاق‌گونه مصرف و قاچاق موادمخدر شد. برای اصلاح وضع کنونی و تشویق مصرف‌کنندگان و دلالت به ترک بازار موادمخدر پیشنهادهای زیر مطرح می‌شود:

تقویت روحیه اجتماعی ملی: در حالی که وضعیت اقتصادی و اجتماعی مصرف‌کنندگان و دیگر فعالان عرصه موادمخدر نماد روشنی از یک شرایط آنومیک است، گسترش تأمین اجتماعی (به منظور تأمین حداقل رفاه برای همه)، تقویت مشارکت اجتماعی از طریق ارتقای شبکه ارتباطی میان مردم (به منظور خروج از کانون‌های خصوصی) و افزایش تعهد اجتماعی و تعاملات عاطفی، مشارکت مردم در

مبارزه علیه جرایم و ناهنجاری‌ها (به منظور جبران ضعف کارآمدی دولت)، اطلاع‌رسانی و ارائه آموزش‌های لازم به مردم (به منظور ارائه تصویری شفاف از اثرات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی مواد مخدر) و همچنین مقابله با بیکاری (به منظور افزایش اشتغال) میزان موفقیت کشور را در مقابله جدی و مؤثر با این پدیده افزایش خواهد داد.

همان‌گونه که از راهکارهای بالا برمی‌آید قاچاق مواد مخدر و مصرف آن مقوله‌ای صرفاً اقتصادی نیست که انتظار رفع آن را در هزارتوهای اقتصادی جستجو کنیم. هر چند سود سرشاری که در این بازار میان عده‌ای معدود رد و بدل می‌شود و انگیزه‌های اقتصادی در تصمیم‌گیری افراد برای ورود در بازار خرده‌فروشی مؤثر است، ولی می‌توان با ایجاد اراده در بدنه و رأس دولت جهت تقویت نهادهای مدنی، به ایجاد سازمان‌های غیردولتی (کاملاً مستقل از دولت) همت گمارد و پروسه ترک اعتیاد مصرف‌کنندگان و اجرای برنامه‌های پیشگیری و همچنین مقابله با عرضه را با همیاری و همکاری مردم اجرا کرد؛ زیرا آنها بیش از دولت در این رابطه زیان می‌بینند و از سوی دیگر حاصل سال‌ها تلاش و صرف بودجه‌های سنگین تأثیری در تغییر جایگاه ایران از نظر رتبه جهانی تعداد مصرف‌کنندگان نداشته است.

تکیه صرف بر دولت و مددخواهی از این نهاد میزان موفقیت در مقابله با عرضه را بیش از این افزایش نخواهد داد زیرا این احتمال که یک کارگزار دولتی به منصب خود به دیده یک امر بازرگانی و یا خصوصی بنگرد، تا از این طریق منافع خود را بیشینه کند، چندان دور از انتظار و بعید نیست بنابراین مشارکت مردم و نهادهای مدتی و سازمان‌های دولتی آخرین راهی است که می‌تواند در چارچوب یک برنامه‌ریزی مناسب توفیق کشور را در این حوزه افزایش دهد. البته این بدان معنا نیست که دولت و نهادهای دولتی خود را کنار بکشند، بلکه مشارکت نهادهای مدنی و سازمان‌های غیردولتی کارایی سیاست‌های دولتی را افزایش می‌دهد.

سیاست‌های کمبود عرضه به دلیل اثراتی که روی افزایش جرم و جنایت دارد، ممکن است در کوتاه مدت راهکار معقولی به نظر آید ولی چاره کار در آن خلاصه نمی‌شود. محور اقدامات دولت و نهادهای مدتی در قالب سیاست‌های کاهش تقاضا پاسخ مناسبی را در بلند مدت عاید می‌کند. البته مفهوم گزاره فوق این نیست که هر سیاستی که در راستای کاهش تقاضا باشد، توفیق خواهد یافت زیرا

موفقیت هر سیاست تابع علل و عوامل متعددی است، اما دوران موفقیت بر اساس استراتژی مقابله با عرضه به سر آمده است.

راه کارها و پیشنهادهای

علی‌رغم سرمایه‌گذاری کلان در شرق کشور، دادن تلفات زیاد، انباشته شدن زندان‌ها، اجرای احکام سخت و قاطع همچون اعدام و...، متأسفانه آمار اعتیاد نیز در کشور افزایش یافته است که دلیل آن در بعد مواد مخدر کشاورزی مبارزه بی‌امان با ترانزیت و سرریز شدن مواد در داخل کشور و دسترسی آسان به آن است که البته با جایگزین کردن مواد مخدر شیمیایی و صناعی و افزایش امکانات تولید آن در داخل کشور، برخورد با مواد مخدر ابعاد پیچیده تری یافته است. جامعه بین‌المللی براساس تعهداتی که در قبال معاهدات بین‌المللی کنترل مواد مخدر و قطعنامه‌های شورای اقتصادی و اجتماعی و مجمع عمومی ملل متحد دارد (خصوصاً پذیرش توافقات بیستمین اجلاس ویژه مجمع عمومی) باید مساعدت به کشورهای مورد ترانزیت را تقویت کند و از این طریق کشورهای مصرف‌کننده را هم یاری کند و اینجاست که حداقل انتظار، انجام اقدامات ذیل است:

۱. کمک رسانی فوری به کشت جایگزین در افغانستان (که ۸۵٪ خشخاش و تولید تریاک جهان را در اختیار دارد) و یا ایجاد حصار به دور آن با هدف جلوگیری از ترانزیت مواد به کشورهای همسایه.
۲. ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی با از بین بردن ۳۳۰۰۰ هکتار اراضی زیرکشت خشخاش، و علی‌رغم داشتن مجوز جهت مصارف پزشکی و...، از درآمد ارزی خود چشم‌پوشی کرده و با مبارزه سخت و بی‌امان، بزرگترین خدمت را به بشریت کرده است، ولی به تناسب این حجم از فعالیت‌ها (که مورد تأیید مقامات مسئول در جهان واقع شده است) هنوز از کمک‌های لازم برخوردار نشده است. حداقل انتظار تهیه و تأمین دستگاه‌های الکترونیکی (بی‌سیم، دوربین و رادار)، اعزام فرزندان شهدا در قالب بورسیه‌های تحصیلی به خارج از کشور، درمان مجروحین و معلولین ناشی از مبارزه با اشترار و کمک در توسعه و آبادانی و ایجاد اشتغال در مناطق محروم در شرق کشور (با هدف جلوگیری از گرایش مردم منطقه به سمت قاچاق مواد مخدر) است.
- ۳- در شرایط کنونی آنچه بیش از همه چیز نگران‌کننده است، موضوع تغییر الگوی مصرف از مواد مخدر گیاهی به سمت مواد مخدر صناعی و شیمیایی است که ضروری است در این خصوص با همکاری و تعامل با سایر کشورهای درگیر، چاره اندیشی شود.

منابع

۱. دبیرخانه ستاد مبارزه با موادمخدر، (۱۳۸۴) ارکان برنامه جامع ملی، جلدهای اول تا چهارم.
۲. دفتر پژوهشهای فرهنگی (۱۳۷۹) بازار غیرقانونی موادمخدر در تهران.
۳. روزنامه اطلاعات، ۲۲ شهریور ۱۳۸۳
۴. روند جهانی مواد مخدر (۲۰۰۹، ۲۰۰۸، ۲۰۰۶، ۲۰۰۵، ۲۰۰۴)، دفتر مقابله با جرم و موادمخدر سازمان ملل متحد (UNODC).
۵. مختاریان، حسین (۱۳۸۴) اقتصاد مواد مخدر- برآورد هزینه های اقتصادی اجتماعی مواد مخدر در سال ۱۳۸۳، تهران: دبیرخانه ستاد مبارزه با مواد مخدر
۶. وزیران، محسن (۱۳۸۴) مروری بر برنامه های کاهش تقاضای مواد مخدر در ایران، دبیرخانه ستاد مبارزه با موادمخدر.
۷. هاشمی، علی (۱۳۸۳) "نگاه نو، اقدام نو در مبارزه با موادمخدر"، تهران: دبیرخانه ستاد مبارزه با موادمخدر.
۸. یاسمی، محمد تقی، شاهمحمدی، داود (۱۳۸۱) "بررسی همه گیرشناسی سوء مصرف مواد در جمهوری اسلامی ایران"، معاونت سلامت وزارت. بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و ستاد مبارزه با موادمخدر با همکاری UNODC.
9. Yates Bryan, "Measuring and improving cost, cost-effectiveness and cost- benefit analyses in drug abuse treatment programs", 1999. pp: 3-5.